

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ УМОВАХ

Автором проведено аналіз функціонування пенсійних систем світу, загальноекономічні умови та концепції їх реформування, визначені основні недоліки та переваги різних концепцій, окреслено перелік заходів реформування, що мають бути врахованими та можуть бути реалізованими в процесі удосконалення пенсійної системи України.

The analysis of the pension systems functioning in the world, general economic conditions and conceptions of their reformation, the basic failings and advantages of different conceptions are considered in an article, the list of reformations which must be taken into account and can be realized in the improvement process of the ukrainian pension system is outlined.

*Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди.
Keywords: pension system, private pension provision, private pension funds.*

ВСТУП

Трансформаційні процеси в соціально-економічній сфері та реформування пенсійного забезпечення в Україні розпочались пізніше, ніж в деяких пострадянських, і набагато пізніше, ніж в розвинених західних країнах. Із задля побудови ефективної системи пенсійного страхування корисним та навіть необхідним є виявлення негативних наслідків та позитивних надбань міжнародного досвіду в цій сфері. При цьому слід звернути увагу на принципи побудови зарубіжних пенсійних систем, особливості пенсійного забезпечення в окремих країнах із вже сформованою пенсійною системою, шляхи та тенденції реформування пенсійного забезпечення в країнах з перехідним періодом.

Увагу цьому питанню приділяли в своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Б. Надточій, Д. Сандлер, О. Мелешко, О. Нікітчина, О. Романець, Л. Дегтярь, А. Майер, Р. Холсман, Г. Мак Таггарт та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є визначення найбільш ефективних шляхів реформування вітчизняної пенсійної системи на основі досвіду функціонування систем пенсійного забезпечення в різних країнах світу та можливості його застосувати в Україні. Теоретичною та методологічною основою є вітчизняні та зарубіжні праці і дослідження фінансової науки з питань недержавного пенсійного забезпечення. В процесі дослідження використовувалися загальнонаукові й спеціальні методи (наукове абстрагування, аналітично-графічна формалізація, міжнародні зіставлення, групування, принципи історичного і системного підходу та ін.).

РЕЗУЛЬТАТИ

Необхідність реформування пенсійних систем є спільним питанням для світового співтовариства, що

широко обговорюється протягом останніх десятиліть. За висновками експертів, протягом найближчих 15 років кожна розвинена країна зіткнеться з проблемою фінансування соціальних програм, тому пенсійні реформи є неминучими. Але шляхи та принципи реформування країни обирають різні.

За ступенем розвитку пенсійних систем країни можна умовно поділити на 3 основні групи:

- 1) розвинені країни з великим досвідом у сфері пенсійного забезпечення;
- 2) країни, що розвиваються і активно перебудовують свої пенсійні системи;
- 3) країни, що тільки нещодавно розпочали побудову пенсійних систем.

Серед систем країн — економічних лідерів існує декілька моделей: класична, соціально-орієнтована та ліберально-демократична. Класична модель, або "модель Бісмарка", функціонує в таких країнах, як Німеччина, Франція, Іспанія. Їй властивий перерозподіл коштів від працюючих до пенсіонерів у залежності від вкладу кожного учасника в систему пенсійного забезпечення. Такі системи засновані на ув'язці пенсій з рівнем доходів, їх ще називають розподільчими. Їх основою залишається солідарний рівень, більша частина доходів пенсіонерів з системи соціального забезпечення надходить саме з цього рівня. Саме такі пенсійні системи стикнулися з надмірними витратами. Незважаючи на те, що існує накопичувальна складова і вона досить ефективна, найбільше уваги приділяється реформуванню характеристик чинної системи. В рамках параметричного підходу зміни стосуються переважно таких коригувальних заходів пенсійної системи, як пенсійний вік, розмір внесків, індексація, тривалість трудового стажу в основі нарахування пенсії та інших засобів скорочення витрат та збільшення надходжень до пенсійної системи.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика пенсійних систем за рядом класифікаційних ознак*

Класифікаційні ознаки	Типи пенсійних систем				
	Класична	Соціально орієнтована	Ліберально-демократична	Накопичувально-розподільча	Радикально-накопичувальна
1	Старіння населення	Старіння населення	Старіння населення	Низька доля осіб похилого віку	Низька доля осіб похилого віку
2	Розвинена економіка	Розвинена економіка	Розвинена економіка	Економіка на етапі активного розвитку	Економіка на етапі активного розвитку
3	Бюджетні кошти еквівалентні страховим внескам	Перерозподіл доходів між громадянами через державу	В основі особисті накопичення громадян	Внески до накопичувальної та/або розподільчої системи	Виключно власні накопичення громадян
4	-	-	-	Приватизація, міжнародні донори	Приватизація
5	Політична стабільність	Політична стабільність	Політична стабільність	Стабільність на демократичних засадах	Стабільність, авторитарне правління
6	Розвинений	Розвинений	Розвинений	Нерозвинений	Нерозвинений
7	Високі доходи	Високі доходи	Високі доходи	Низькі доходи, тіньовий сектор	Низькі доходи, тіньовий сектор
8	Високий рівень відповідальності	Високий рівень відповідальності	Високий рівень відповідальності	Низька відповідальність, корумпованість	Невисока відповідальність, корумпованість
9	Відповідність пенсії статусу та заробітку	Соціальна рівність	Захист бідних	Відповідність пенсії власним накопиченням	Відповідність пенсії власним накопиченням
10	Реформування солідарного рівня, поступове збільшення ролі накопичувального рівня	Гармонійне поєднання розподільчого та накопичувального принципів для забезпечення максимального добробуту громадян	Посилення накопичувального рівня, збереження мінімально необхідних державних пенсій	Забезпечення ефективності накопичувальної системи (детінізація, зниження витрат) з одночасним збереженням розподільчого рівня	Забезпечення ефективності накопичувальної системи (збільшення кола учасників, детінізація, зниження адмін. витрат)

* складено самостійно.

Ліберально-демократична модель відповідає "моделі Бевериджа" та означає перерозподіл коштів від більш заможних верств суспільства до нужденних. Така система функціонує в США, Великобританії та Японії, для неї характерна дворівневність та більша роль накопичувальних принципів у порівнянні з класичною моделлю.

Соціально-орієнтована модель заснована на гармонічному поєднанні солідарної та накопичувальної систем. За зразок такого поєднання можна взяти Швецію, в якій функціонує доктрина соціальної держави і головною відмінністю соціально-орієнтованої моделі від, наприклад, ліберально-демократичної, є те, що гідне соціальне забезпечення громадян зведено в ранг національної ідеї та відповідальність за це покладено на державу.

Тож в розвинених країнах функціонують різні моделі пенсійного забезпечення і існує різний підхід до побудови пенсійних систем, але спільним є порівняно високий рівень соціальних стандартів та повсюдне впровадження пенсійних реформ, направлених на стабілізацію розподільчого компонента з одночасним збільшенням ролі накопичувального рівня.

До другої групи країн, що розвиваються та активно

перебудовують свої пенсійні системи, слід віднести, в першу чергу, країни Латинської Америки, які розпочали реформування у 80-х роках минулого століття. Яскравим прикладом є пенсійна реформа Чилі, яка перейшла на виключно накопичувальну пенсійну систему. Якщо для європейських країн основною причиною реформування системи пенсійного забезпечення були демографічні зміни, то для латиноамериканських країн були актуальні соціально несправедлива система державного пенсійного страхування, порушення в керуванні нею та процеси децентралізації в економічній політиці. Побудова системи накопичувального типу передбачає заміну державного пенсійного забезпечення приватними структурами обов'язкового накопичення, побудованих на принципах індивідуального фінансування пенсій працівниками самостійно за рахунок частки заробітної плати та інвестиційного доходу.

До третьої групи країн слід віднести держави постсоціалістичного табору, які реформують масштабні розподільчі пенсійні системи в умовах нестабільності, недостатнього розвитку фінансової інфраструктури, великої частки тіньового сектора в економіці та інших особливостей, властивих економікам, що розвиваються.

В цих країнах зазвичай мають місце зменшення обсягів ВВП і національного доходу, низький рівень доходів населення, високі рівні інфляції, безробіття та бюджетного дефіциту, що призвело до недостатнього фінансування пенсій та появи заборгованості по їх виплаті, тому реформування пенсійного забезпечення навіть більш необхідне, але важчі умови його здійснення.

Виявлення основних напрямів реформування зарубіжних систем пенсійного забезпечення спрощується завдяки їх аналізу та узагальненню за різновидами. Тож ми можемо виділити 5 основних типів пенсійних систем, що сформувалися або продовжують формуватися і власним прикладом допомагають будувати найбільш ефективну вітчизняну пенсійну систему:

- 1) класична система (Німеччина);
- 2) соціально-орієнтована (Швеція);
- 3) ліберально-демократична (США);
- 4) накопичувально-розподільча (Аргентина);
- 5) радикально-накопичувальна (Чилі).

Типи пенсійних систем вказані в порядку зменшення

долі солідарного рівня та відповідного збільшення накопичувального. Але вони мають також ряд певних особливостей та відмінностей, які можна агрегувати за такими класифікаційними ознаками:

- 1) демографічна ситуація;
- 2) рівень економічного розвитку країни;
- 3) джерела фінансування соціального забезпечення;
- 4) джерела фінансування пенсійної реформи;
- 5) політична ситуація, підхід влади до побудови пенсійної системи;
- 6) стан фінансового ринку;
- 7) рівень доходів населення;
- 8) менталітет, ступінь соціальної відповідальності громадян та влади;
- 9) цілеспрямованість пенсійної політики;
- 10) пріоритетний напрямок подальшого розвитку пенсійної системи (табл. 1).

З огляду на позитивні та негативні риси різних типів систем пенсійного забезпечення, багаторівнева модель вбачається найкращою. В той же час багаторівневі пенсійні системи складаються з поєднання добровільного та обов'язкового, накопичувального та солідарного принципів, що іноді ускладнює термінологічне питання. Термін "недержавне пенсійне забезпечення" використовується в українських законодавчих актах та у переліку публікацій країн пострадянського простору, однак найбільш розповсюдженим у світі терміном сфери пенсійного страхування є поняття приватного пенсійного страхування. Якщо поняття "недержавне" та "приватне" змістовно тотожні, то між "забезпеченням" та "страхуванням" є певна різниця. Зазвичай під "забезпеченням" розуміється надання допомоги ззовні (мається на увазі від держави громадянам), а "страхування" передбачає активну (добровільну) участь робітників та роботодавців. Також науковці зазначають, що сучасні пенсійні системи відображають більшою мірою страхові принципи. Однак пенсійне забезпечення включає в себе як виплату трудових пенсій (що визначаються з урахуванням трудового стажу та суми страхових внесків протягом трудового періоду), так і соціальних пенсій (що являють собою допомогу держави нужденним та не залежать від трудового стажу чи суми пенсійних внесків і не відповідають страховим принципам).

Тому вважаємо, що функціонування недержавних пенсійних фондів більш відповідає терміна "недержавне пенсійне страхування" та є необхідним його визначення через загальноприйнятую термінологію галузі страхування.

На нашу думку, в якості "недержавного пенсійного страхування" слід приймати добровільне додаткове та добровільне особисте соціальне страхування громадян за віком за рахунок відрахувань їх роботодавців та їх са-

Таблиця 2. Порівняльна характеристика складових частин пенсійного забезпечення *

Соціальний захист	Пенсійне страхування (розподільчий рівень)	Недержавне пенсійне забезпечення	Недержавне пенсійне страхування
Обов'язковий характер участі	Обов'язковий характер участі	Обов'язковий характер участі	Добровільний характер участі
Реалізація через державну структуру	Реалізація через державну структуру	Реалізація через приватні/державні структури	Реалізація виключно через приватні структури
Тип виплат— допомога нужденним	Тип виплат — трудові пенсії на страхових засадах за розподільчим принципом	Тип виплат — трудові пенсії на страхових засадах за принципом індивідуальних накопичень	Тип виплат — трудові пенсії на страхових засадах за принципом індивідуальних накопичень
Джерело виплат— державний бюджет	Джерело виплат — державний пенсійний фонд, сформований за рахунок сплати частини заробітної плати нині працюючими учасниками та їх роботодавцями	Джерело виплат— накопичені кошти та інвестиційний дохід по ним за рахунок обов'язкової сплати частини доходів учасників (та/або їх роботодавцями)	Джерело виплат — накопичені кошти та інвестиційний дохід по ним за рахунок добровільної сплати частини доходів учасників (та/або їх роботодавцями)
Пасивна участь громадян та роботодавців	Пасивна участь громадян та роботодавців	Активна участь громадян та роботодавців	Активна участь громадян та роботодавців
Адміністрування та управління коштами покладено на державні структури	Адміністрування та управління коштами покладено на державні структури	Адміністрування та управління коштами покладено на державні та/або приватні структури	Адміністрування та управління коштами покладено виключно на приватні структури
Мета— надання мінімального рівня доходів нужденним	Мета — забезпечення доходу в старості, еквівалентного трудовому вкладу	Мета — додаткові виплати учасникам для забезпечення їм нормального рівня життя в старості	Мета — додаткові пенсії учасникам для забезпечення їм гідного рівня життя в старості

* складено самостійно.

мих протягом трудового періоду у межах довгострокових галузевих або колективних угод, що передбачають систему соціальних гарантій застрахованих, розмежування функцій управління, адміністрування та зберігання пенсійних коштів та регулюється законодавством країни.

Особливостями цього поняття є:

- активна участь застрахованих та їх роботодавців;
- добровільний характер участі;
- здійснення управління та зберігання пенсійних коштів, адміністрування пенсійних рахунків приватними установами;

- здійснення страхових виплат при досягненні застрахованим певного віку (випадок смерті та отримання інвалідності застрахованим є виключенням).

Оскільки додаткове соціальне страхування може бути і обов'язковим [1], доцільне використання терміна "недержавне пенсійне забезпечення" як більш широкого по відношенню до "недержавне пенсійне страхування".

Якщо врахувати вищенаведене, то пенсійне забезпечення можна розділити на декілька складових частин (характеристику яких див. табл. 2):

- 1) пенсійне забезпечення у межах державного соціального захисту населення;

- 2) пенсійне забезпечення на страхових засадах:

- пенсійне страхування (розподільчий рівень пенсійної системи);

- недержавне пенсійне забезпечення (загальнообов'язковий накопичувальний рівень);

- недержавне пенсійне страхування (добровільний третій рівень пенсійної системи).

Для України може бути корисним вивчення форму-

вання державою ефективних механізмів гарантій мінімальних прибутків. Наприклад, у Великобританії та Ірландії встановлюється однаковий розмір пенсій, що виплачуються за умови повного страхового стажу, в Нідерландах і Данії — за умови постійного проживання у відповідній країні. Необхідне також створення резерву гарантування пенсійних виплат та вимога мінімального інвестиційного доходу для компаній з управління активами недержавних пенсійних фондів, як в Угорщині. За умов профіциту державного бюджету слід врахувати позитивний досвід Чехії щодо стимулювання участі у недержавних пенсійних схемах через відрахування незначних сум до накопичувальних рахунків громадян та надання значних податкових пільг для учасників добровільного пенсійного страхування. Досвід Італії та Швеції продемонстрував, що ефективним засобом збереження досягнутого рівня пенсій у рамках обов'язкової системи є надання можливості заробляти додаткові пенсійні права шляхом тривалішої роботи. Також Україні не слід забувати про гендерний вимір пенсійної реформи. У багатьох країнах-кандидатах на вступ до ЄС реформи 1990-х років децю спотворили гендерний аспект, через що жінки порівняно з чоловіками опинилися у менш вигідному становищі [2].

Для успішного здійснення вітчизняної пенсійної реформи є вельми корисним досвід країн Латинської Америки, що дозволяє зробити певні висновки:

— необхідне надання політичної підтримки пенсійній реформі з боку уряду та парламенту на основі досягнення консенсусу щодо законодавчого забезпечення;

— досягнення широкої підтримки пенсійної реформи громадськістю завдяки розробці спеціальної стратегії щодо освітніх програм (телебачення, радіо, друковані видання, "гарячі лінії", відповіді на запитання в прямому ефірі провідними урядовими особами тощо);

— розробка програми фінансування перехідного періоду для створення загальнообов'язкової накопичувальної системи за рахунок приватизації, реформування фінансової та банківської систем, створення дієздатного фондового ринку та налагодження стабільної роботи чинної пенсійної системи;

— вибір періоду запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи повинен залежати від наявності необхідних коштів у державному бюджеті, стійкого зростання ВВП, вдосконалення системи регулювання, контролю та створення ефективною системи збору внесків;

— забезпечення стабільного фінансового стану пенсійного фонду, ліквідація дефіциту його бюджету та заборгованості з виплати пенсій;

— розмежування фінансування пенсій за різними програмами;

— успішне проведення реформи вимагає наявності кваліфікованих кадрів, обладнання, програмного забезпечення, уніфікованих персоналізованих систем обліку, коштів для задоволення вимог нової системи [3; 4].

ВИСНОВКИ

Значущість дослідження зосереджено в розмежуванні понять "пенсійне забезпечення", "пенсійне страхування", уточненні та обґрунтованні визначення поняття "недержавне пенсійне страхування" на основі врахування найбільш виражених його властивостей та підкресленні сутності еко-

номічних відносин, які виникають між державою, учасниками, платниками недержавних пенсійних фондів та іншими суб'єктами пенсійного ринку з приводу формування та використання пенсійних накопичень. Також набули подальшого розвитку класифікаційні ознаки пенсійних систем світу та пропозиції щодо врахування виявлених в ході дослідження особливостей реформування пенсійних систем при подальшому удосконаленні вітчизняної пенсійної системи за участю недержавних пенсійних фондів як її важливої складової частини.

Розглянувши різні моделі пенсійних систем різних країн світу, можна зробити висновок, що ідеального рецепту не існує. Реформування системи пенсійного забезпечення є дуже складним процесом і вимагає комплексного підходу на всіх рівнях суспільства, соціально-економічних та політичних перебудов і залежить від цілого ряду факторів (як то демографічний стан, рівень економічного розвитку, становище фондових ринків і рівень розвитку їх інфраструктури, поточний стан пенсійної системи, свідомість і відповідальність населення і влади, історичний розвиток і менталітет). Кожна пенсійна система унікальна і має ряд національних особливостей. Заслужовує уваги і досвід гармонійного поєднання усталеної солідарної пенсійної системи з приватним пенсійним страхуванням розвинених країн, і досвід створення ефективної пенсійної системи накопичувального типу країн, що розвиваються. Однак спільною є тенденція до збільшення ролі недержавних пенсійних фондів у пенсійних системах, впровадження багаторівневості та перехід від покладання на державу відповідальності за забезпечення осіб похилого віку до самих громадян, що повинні усвідомлювати необхідність самостійного піклування про свої доходи у старості заздалегідь. При цьому держава не скидає з себе повноважень контролю за діяльністю сектора приватного пенсійного забезпечення і бере на себе обов'язки з управління цим рівнем пенсійної системи.

Концептуально Україна визначилась з типом майбутньої пенсійної системи і зробила перші кроки на шляху її реалізації, але багато чого ще необхідно зробити. Проаналізувавши досвід зарубіжних систем пенсійного забезпечення, багаторівнева модель вбачається найбільш стабільною, справедливою та ефективною. Недержавні пенсійні фонди, що входять до її складу, є важливою складовою системою пенсійного страхування у більшості країн світу і стимулювання їх розвитку в Україні є одним з основних напрямів соціально-економічної політики держави.

Література:

1. Роик В.Д. Основы социального страхования / В.Д. Роик. — М.: Анкил, 2005. — 256 с.
2. Fultz E. The Gender Dimensions of Social Security Reform in Central and Eastern Europe: Case Studies of the Czech Republic, Hungary, and Poland / E. Fultz, M. Ruck, S. Steinhilber. — Budapest: ILO CEET, 2003. — 26 p.
3. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / За ред. І.С. Ярошенко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
4. Мак Таггарт Г. Чи прийнятний досвід чилійської пенсійної реформи для України? / Г. Мак Таггарт, Т. Кіча, Б. Надточій // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 5. — С. 29—31.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2012 р.